

Ірина ГОРБАНЬ

**ФОЛЬКЛОРНА КУЛЬТУРА БОЛГАРСЬКОЇ ДІАСПОРИ У
ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ
КІНЦЯ ХІХ–ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ ст.**

На території України проживає найчисленніша болгарська громада, яка ось уже майже два століття як опинилася за межами своєї історичної батьківщини – Болгарії, і, за словами заступника Голови Агенції болгар за кордоном М.Жабинського, “дивним чином зберегла протягом століть почуття своєї національної приналежності”¹.

Переселення болгар на південноукраїнські землі, яке розпочалося у другій половині ХVІІІ ст. і тривало до 70-х років ХІХ ст., було зумовлене багатомісним політичним, національним та релігійним гнітом Османської імперії. Зараз болгари, потомки колишніх переселенців, зосереджені у Болградському, Ізмаїльському і Арцизькому районах Одеської області та Приазовському і Приморському районах Запорізької

області. Окремі острівні поселення існують під Одесою і Миколаєвом, на Кіровоградщині та в Автономній Республіці Крим. Найчисленніші групи міського болгарського населення проживають у Болграді та Ізмаїлі. Невеликий “болгарський острів” є в околицях Мукачеве та Ужгорода. Загалом в Україні налічується близько п’ятдесяти болгарських сіл із населенням 234,3 тис. чол.

Болгари принесли з собою на українські землі своєрідний побут, звичаї, культуру і народну словесність. А тривале перебування у спорідненому мовою, звичаями та поетичною творчістю національному середовищі створило специфічні умови, за яких більшість форм, видів і жанрів їхнього народного мистецтва не тільки збереглися, а й у деяких випадках виявилися стійкішими, ніж у Болгарії. Все це ще у минулому столітті привернуло увагу українських учених, які розпочали збирання і дослідження фольклору болгар-переселенців.

Перші записи були зроблені у 1824 р. видатним українським славістом Ю.Венеліним від болгар Бессарабії. Цю роботу він продовжив у 1830 р. в Одесі, де, “ходячи по міських закопелках в саму жарку пору, зумів зібрати чимало болгарських пісень, тобто більшу частину того, що залишилося згодом у його збірнику”². За свідченням самого Ю.Венеліна, в Одесі йому вдалося зафіксувати сорок творів³. Учений продовжував цікавитися народною словесністю болгарських переселенців і після поїздки до Болгарії. Він, зокрема, звернувся з планом співпраці до генерала І.Інзова,

¹ Приветствие Заместителя – Председателя Агенства болгар за рубежом М.Жабинского организаторам и участникам международного круглого стола “Болгары Украины: в поиске своей идентичности” // Материали міжнародного круглого столу “Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)”. Київ, 1998. С.4.

² Безсонов П.А. Некоторые черты путешествия Ю.И.Венелина в Болгарию // Москвитянин. 1856. № 10. С.101.

³ Див.: Байцур Т. Юрій Іванович Венелін. Братіслава, 1968. С.103.

який очолював Опікунський комітет по колоніях, розташованих на Півдні царської Росії. Цей план в основному стосувався розшукування і збирання археологічного, етнографічного, фольклорного та філологічного матеріалу⁴.

Значну роль у вивченні болгарської діаспори в XIX ст. відіграло “Одесское общество истории и древностей”, створене у 1839 р. В “Записках” цього товариства часто з’являлися замітки етнографічного характеру. А от записи народнопоетичної творчості болгарських мешканців України у цей період мали спорадичний характер і використовувалися переважно як ілюстративний матеріал при вивченні їхньої історії і побуту, тому помітного сліду в науці вони не залишили. Більш-менш систематичного характеру збирання й видання фольклору болгар, які живуть на півдні України, набуло наприкінці XIX–на початку XX ст. У цей час з’явилися перші збірники народнопоетичної творчості болгарської діаспори: “Български народни песни, събрани в

с. Преслав и с. Строгановка, Русия” І.Тодорова, “Български народни песни от Елена В.Янкова” Г.Янкова, “Песни на бердянските българии” А.Варбанського⁵. Ці збірники мають вузькорегіональну спрямованість і складаються в основному з традиційних пісень певної місцевості або репертуару одного виконавця, що надає їм великої “наукової ваги як зафіксованому факту живого функціонування фольклору у певних територіально-часових координатах і як матеріалу для історико-порівняльних досліджень”⁶.

Якщо про болгар, які заселяли землі Бессарабії, Херсонської та Таврійської губерній, періодично публікувалася інформація у тогочасних виданнях, то про болгарських колоністів, які проживали на Кримському півострові, упродовж багатьох років ніяких даних не надходило. Перші відомості про них з’явилися лише на початку XX ст. у працях викладача Четвертої одеської гімназії О.Музиченка. Поштовхом до вивчення творчості болгарського населення Криму став заклик досліджувати саме цих переселенців – південних слов’ян, який містився у програмі для збирання етнографічного матеріалу, виданій до VI Археологічного з’їзду в Одесі.

Переселення болгар у Крим розпочалося у 1802 р. і тривало кілька десятиліть. Наприкінці XIX ст. їх там проживало близько 42 тисяч. Одним із найдавніших болгарських поселень Криму було село Кишлав, де й минули дитячі роки О.Музиченка. Ґрунтовно вивчивши болгарську мову, він здобув симпатії кишлавського населення, яке з великою повагою ставилося до його батька, вчителя місцевої школи. Це відіграло неабияку роль, коли О.Музиченко, вже будучи студентом, приїхав у Кишлав збирати етнографічні матеріали. Місцеве населення, яке з недовірою зустрічало приїжджих, радо прийняло його і всіляко сприяло успіху його справи. Написані на основі безпосередніх спостережень, праці вченого мають винятково важливе значення, оскільки засвідчують стан пісенного фольклору в регіоні, де сьогодні вже немає ні звичаїв болгарських, ні пісень.

На той час, коли О.Музиченко розпочав свої дослідження, болгари жили в Криму понад сто років. Але вже з першої праці молодого вченого – “Быт болгар-переселенцев Феодосийского уезда”⁷ – видно, що вони ревно дотримувалися законів

⁴ Байцур Т. Юрій Іванович Венелін. С.118.

⁵ Тодоров І. Български народни песни, събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия. Ловеч, 1903; Янков Г. Български народни песни от Елена В. Янкова. Пловдив, 1908; Варбански А. Песните на бердянските българии. Ногайск, 1910.

⁶ Шумада Н.С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні (історія дослідження і сучасний стан) // Болгарський щорічник. 1996. Т.2. С.255.

⁷ Музыченко А.Ф. Быт болгар-поселенцев Феодосийского уезда // Этнографическое обозрение. 1899.

і традицій, перенесених їхніми дідами і батьками з Болгарії. У наведеній автором характеристиці дошлюбних стосунків між дівчатами і хлопцями та в описах обрядів, які здійснювалися перед весіллям, трапляються архаїчні риси, які вже зникли в самій Болгарії. Дана публікація цікава ще й тим, що в ній вміщено 13 пісень і уривків, записаних дослідником у Кишлаві. Професор М.Дринов, рецензуючи працю О.Музиченка, розглянув зібрані молодим дослідником твори і вказав на помилки, зроблені під час їх запису⁸. Він, зокрема, зазначив, що у частини пісень не витримано розмір, і на підставі цього дійшов висновку, що незграбний у деяких випадках вірш у записах О.Музиченка є наслідком злиття (з деякими скороченнями) двох окремих рядків. Крім цього, М.Дринов вказав на випадки додавання без всякої необхідності до деяких віршів одного або двох зайвих складів – переважно різних часток. Та незважаючи на ці незначні недоліки, у зафіксованих О.Музиченком піснях добре передані особливості народної мови, завдяки чому вони є прекрасними зразками кишлавського говору. Кілька пісень, записаних у Феодосійському повіті, вчений опублікував і у статті “Рождение и первые годы детства у болгар”⁹.

Народній творчості болгарських переселенців О.Музиченко присвятив доповідь, виголошену в 1902 р. на XII Археологічному з’їзді у Харкові і опубліковану згодом у другому томі праць цього з’їзду¹⁰. У ній дослідник навів низку цікавих спостережень за станом болгарського пісенного фольклору в Криму. Він, зокрема, зазначив, що разом з продовженням процесу творення в душі традиційної народної поезії в Феодосійському повіті спостерігається і її вимирання. Багато старовинних пісень, які болгар називають “загорськими” (тобто вивезеними з Болгарії), втрачають свій розмір, їхні мотиви забуваються і тільки завдяки цікавому змісту вони продовжують жити в народній пам’яті, передаючись у формі оповідань. Це ж явище поширене і серед найстійкіших у цьому відношенні пісень на хоро*, які, за спостереженням О.Музиченка, досить часто зменшуються в об’ємі, їх, зазвичай, не доспівають, внаслідок чого кінцівка з плином часу стирається з пам’яті, і пісня втрачає свій зміст. Тоді для його відновлення виконавці додають від себе один-два рядки власного виробництва, цікаві, переважно, як спроба осмислення пісні самим виконавцем. Розмірковуючи про поетичний синкретизм народної творчості болгар, учений відзначає втрату зв’язку між піснею та обрядом і дає опис двох надзвичайно цікавих творів. Один із них пов’язаний з обрядовим танцем “цинцинигар”, який виконується на третій день Різдвяних свят після церковної служби. Співаючи цю пісню, чоловіки і жінки своїми руками ілюструють її зміст. Крім цього, дослідник порушує питання про особисту і колективну творчість, виявляє сторонні впливи на народну словесність кримських болгар, розглядає причини, які є поштовхом до створення пісень і наводить приклади новоутворених побутових балад та хронік.

Кн. XLIII, № 4. С. 3–21.

⁸ Дринов М.С. Этнографические наблюдения А. Ф. Музиченка над болгарскими колонистами Феодосийского уезда // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда. 1902. Т. I. С. 392–398.

⁹ Музыченко А.Ф. Рождение и первые годы детства у болгар // Известия С.-Петербургского Славянского благотворительного общества. Санкт-Петербург, 1903–1904. С.17–29.

¹⁰ Музыченко А.Ф. Наблюдения над народным творчеством крымских болгар // Труды XII Археологического съезда в Харькове 1902 г. Москва, 1905. Т. 2. С. 446–460.

* Хоро – болгарський народний танець.

Фольклорно-етнографічні спостереження О.Музиченка, проведені в болгарських поселеннях Криму, отримали високу оцінку вчених-славистів М.Дринова, М.Державіна, Н.Кауфмана, Н.Шумади та ін.¹¹

Визначне місце в історії вивчення фольклорно-етнографічної культури болгарського населення України посідає діяльність М.Державіна, уродженця с. Преслав Бердянського повіту Таврійської губернії (нині Запорізька область). Протягом 1910–1911 рр. він здійснив кілька поїздок болгарськими селами Приазов'я, Криму, півдня України та Молдови. Результатом цих поїздок стали численні записи народних пісень та інструментальних мелодій, зроблені від болгарських переселенців у різних регіонах їх проживання.

Колекція М.Державіна хоч і невелика за обсягом (близько 50 пісень) – унікальна і надзвичайно цінна як перша спроба “застосування документального методу фонозапису болгарської поетичної творчості в іноетнічному оточенні”¹². Колекція складається з 76 воскових фоноваликів¹³, що містять багату інформацію про мелодійний склад пісень, які активно функціонували в діаспорі на початку ХХ ст.

Майже половина фонозаписів (24 тексти) опублікована М.Державіним у двотомній праці “Болгарские колонии в России”¹⁴, головною метою якої було виявлення шляхів етнічної міграції за допомогою лінгвістичного аналізу. Основна увага вченого зосереджувалася переважно на вивченні етнографічного матеріалу, тому у першому томі розглядаються побут, народні звичаї і обряди болгарських переселенців та пов'язаний з ними фольклор (10 пісень). А у другому томі зібрано спостереження за особливостями говірок колоністів і опубліковано низку народнопоетичних творів різних жанрів (96 текстів). Пісні М.Державін згрупував за географічною схемою, об'єднавши їх варіанти за жанрами. Однак через брак матеріалу авторові не вдалося завершити свій задум.

Наприкінці ХІХ–на початку ХХ ст. були зроблені перші кроки у збиранні та систематизації народнопоетичної творчості болгар, які проживають на українських землях. Публікації тих років дають уявлення про жанровий склад народної пісенності болгар-переселенців та становлять цінність як матеріал для подальших досліджень. Проте записування фольклору болгарських мешканців України у цей період найчастіше мало спорадичний характер і займались ним, як правило, окремі ентузіасти і лише в певних місцевостях.

Планомірнішого характеру збирацька та дослідницька робота набула у 1920–1930-х роках, коли на державному рівні розпочалося вивчення етнографічно-побутових та культурних особливостей національних меншостей України, у тому числі болгар. Політика “забезпечення прав національних меншин”, яку наприкінці 1920-х–у першій половині 1930-х років проводив уряд, виявилась в організації окремих національних районів, у тому числі чотирьох болгарських. Національно-територіальні об'єднання дали змогу створити органи влади з представників болгарського населення, вести діловодст-

¹¹ Дринов М.С. Этнографические наблюдения А.Ф.Музыченка ... С.392–398; Державин Н.С. Болгарские колонии в России: В 2-х т. // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (далі – СбНУ). Т.ХХІХ. Софія, 1914. Т.1.; Петроград, 1915. Т.2; Шумада Н.С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні ... С. 252–275; Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР: В 2-х т. Софія, 1982.

¹² Шумада Н.С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні ... С.255.

¹³ Коргузалов В.В. Песенный фольклор болгар-переселенцев (фонографическая коллекция академика Н. С. Державина) // Русско-болгарские фольклорные и литературные связи: В 2-х т. Ленинград, 1976. Т.1. С.156–173.

¹⁴ Державин Н.С. Болгарские колонии в России: В 2-х т. // СбНУ. Т.ХХІХ.

во їхньою мовою та розвивати національну культуру¹⁵. Всі ці заходи запобігали асиміляційним впливам і сприяли зміцненню національної свідомості та збереженню культурно-освітньої спадщини місцевих болгар.

Найважливішим фольклористичним осередком України в той час стала Етнографічна комісія, в якій працювали такі відомі вчені, як академік А.Лобода, професори К.Квітка, В.Гнатюк, В.Жирмунський та Є.Рихлік, а також багато молодих науковців. У травні 1929 р. при Етнографічній комісії було засновано Кабінет національних меншостей, на який покладалося завдання вивчення культури, у тому числі народної творчості, різних національних груп та народностей, що населяли Україну. З самого початку свого існування Кабінет розгорнув активну науково-організаційну та культурно-освітню роботу, основною метою якої було прагнення розворушити маси і захопити до систематичної збирацької діяльності численних місцевих аматорів. Про це йшлося й у доповіді в. о. керівника Кабінету професора Є.Рихліка, який закликав залучити до роботи “розпорощені наукові, педагогічні й взагалі культурні сили по можливості самих національних меншостей”¹⁶.

Для цього було створено широку мережу кореспондентів*, до якої увійшли насамперед педагоги, працівники культосвітніх установ, студенти, школярі та слухачі різних курсів. В архіві Етнографічної комісії, зокрема, зберігаються фольклорні матеріали, зібрані протягом 1920–1924 рр. учнями та вчителем М.Кульпінським в Одеській області¹⁷. Тут, серед різноманітних українських і російських пісень, приказок, загадок, вірвань та казок, є й дві болгарські народні пісні, записані в селах Бакалово і Кошково.

Важливу роль у створенні кореспондентської мережі відіграли опубліковані болгарською мовою звернення Етнографічної комісії та Кабінету національних меншостей до культпрацівників та вчителів із закликом очолити збирання фольклорного матеріалу на місцях і організувати його надсилання до Кабінету¹⁸. З цією метою були також складені і розповсюджувалися серед болгарського населення спеціальні програми й анкети для записування пісенної та оповідальної творчості. Примірник такої програми, за номером три, зберігається в архіві Етнографічної комісії¹⁹. Крім того, для збирачів фольклору було вироблено правила, згідно з якими під час записування зразків народної словесності необхідно було дотримуватися всіх особливостей усної передачі і ретельно паспортизувати матеріал. Орієнтуючи кореспондентів на глибоке, цілісне і різнобічне осягнення та вичерпну фіксацію народної поезії, ці програми й анкети відіграли у 1920-ті роки помітну роль в активізації збирацької роботи на наукових засадах та сприяли нагромадженню цінного фактичного матеріалу для майбутніх узагальнюючих праць українських фольклористів.

¹⁵ Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини (1918–1939 рр.) Київ, 1995. С.108.

¹⁶ Доповідь в. о. керівника Кабінету національних меншостей Всеукраїнської Академії Наук проф. Є.А.Рихліка на засіданні ЦК Нацмен при ВУ ЦВІКові 3-го листопада 1930 р. // Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ). Ф.7–1. Од.зб. 3.

* Розширенню кореспондентської мережі сприяло те, що, згідно зі спеціальною постановою, все листування і пересилання зібраних матеріалів до Кабінету національних меншостей здійснювалося безкоштовно.

¹⁷ Пісні, прикмети, приказки, загадки, лайки, замовляння, походження села, вимова різних слів, вірування, повір'я, казки. Записали учні та вчитель Кульпінський М.Д. в Одеській обл. 1920–1924 рр. // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.1. Од.зб.618.

¹⁸ Звернення до нацменів Радянської України взяти участь у збиранні матеріалів (на болг. мові) // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.7–2. Од.зб.13.

¹⁹ Програми й анкети Кабінету Нацмен № 3 болгарською мовою // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.1. Од.зб.897.

При Кабінеті національних меншостей функціонувало кілька секцій. Дослідницька діяльність членів болгарської секції, а також організація з цією метою експедицій у райони компактного проживання болгар вже через рік дали перші результати. Як

видно з “Опису матеріалів Кабінету Нацмен від 15 жовтня 1930 року”²⁰, науковий архів секції поповнився різними працями, експедиційними щоденниками, фотографіями, мапами розселення болгар і бібліографічними даними. Більшість із цих матеріалів і нині зберігається в архіві Кабінету²¹. Таким чином, справа фіксації болгарської народнопоетичної творчості в Україні в цей час була поставлена широко і науково. Спеціальні анкети, інструкції і програми відіграли значну роль не тільки у розгортанні масової збирацької роботи, а й у поживленні української болгаристики загалом.

Наприкінці 1922 р. при Всеукраїнській АН у Києві було створено спеціальну Комісію краєзнавства, яка згодом відкрила свої відділення у Харкові та Одесі. Співробітники цих відділень збирали мовні, етнографічні та фольклорні матеріали серед інонаціонального населення України, у тому числі серед болгар. В Одесі до цієї роботи залучили також студентів і викладачів вищих навчальних закладів та Преславського педагогічного технікуму.

З Одеською комісією краєзнавства та болгарським сектором Кабінету національних меншостей у той час тісно співпрацював викладач Одеського сільськогосподарського інституту С. Цветко, якому належить низка досліджень про обряди і традиційний фольклор болгарського населення України. Так, стаття “Юнацькі і хайдуцькі пісні у болгар (записані в с. Тернівці на Миколаївщині)”²² присвячена особливостям розвитку героїчного епосу болгарського населення України. В ній автор охарактеризував сучасні йому обставини побутування юнацьких і гайдуцьких пісень та манеру їх виконання. Крім цього, учений опублікував 17 епічних творів (вісім юнацьких і дев’ять гайдуцьких), які розподілив за циклами, відповідно до змісту та головних дійових осіб.

Одне з чільних місць у науковій діяльності С. Цветка займало дослідження весільної обрядовості. Зокрема, стаття “Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині)”²³ присвячена особливостям побутування весільного обряду у різних селах Таврії та з’ясуванню змін, що відбулися в ньому протягом 20–25 років. Учений розмірковує над причиною зникнення старих весільних звичаїв, дає детальний опис весільних обрядів і пісень, що їх супроводжують, та показує взаємовпливи між болгарською, українською і російською народнопоетичною творчістю.

У 1928 р. С. Цветко опублікував ще одну статтю, присвячену весільній обрядовості – “Симболічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським”²⁴. У ній автор розглянув питання раціоналізації весільної символіки його сучасниками – болгарськими селянами. Проаналізувавши весільні символи, що збереглися протягом віків, він зробив спробу виявити втілені у них реальні ідеї.

²⁰ Опис матеріалів Кабінету Нацмен // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.7–1. Од.зб.1.

²¹ Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.7–2. Од.зб.9,10,11,12,14,15,16.

²² *Цветко С.* Юнацькі і хайдуцькі пісні у болгар (записані в с. Тернівці на Миколаївщині) // Етнографічний вісник. 1927. Кн. 3. С.47–62.

²³ *Цветко С.* Весільні звичаї і пісні у болгар на Херсонщині (село Тернівка на Миколаївщині) // Вісник Одеської Комісії Краєзнавства. 1925. Ч.2–3. С.217–238.

²⁴ *Цветко С.* Симболічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українським // Етнографічний вісник. 1928. Кн.6. С.1–15.

Велику увагу С.Цветко приділяв і міфологічним пісням, які тоді ще широко побутували у діаспорі. Як зазначає професор Н.Шумада, у час, коли офіційні кола наполегливо орієнтували науковців займатися вишукуванням і оцінкою (звичайно, позитивною) новотворів, в яких прославлялась радянська дійсність, учений виявив певну наукову сміливість, звернувшись до одного з найстаріших персонажів болгарського фольклору. У статті “Гене́за мотиву крилатого змія в болгарських народних піснях”²⁵ автор зробив спробу з’ясувати джерела виникнення одного з найпопулярніших образів народної міфологічної пісенності і простежити за його розвитком та змінами, які відбувалися з ним протягом століть. Учений “намічає точки дотику з іншими образами словесної демонології, знаходить міфологічні мотиви в героях найдавніших зразків юнацького епосу, зокрема в трактовці образу Кралі Марка, чим відкриває нові напрями досліджень болгарського фольклору”²⁶. Новаторство С.Цветка полягає у тому, що він розглянув модифікації пісень і зміни у ставленні до них залежно від змін у світоглядних позиціях носіїв і виконавців протягом великого часового відрізка – від найдавніших зразків до трансформованих нашими сучасниками варіантів. Широко використавши матеріали, зібрані у болгарських селах України, С.Цветко доповнив їх паралелями зі збірника братів Миладинових, СБНУ та інших друкованих джерел і порівняв з українськими фольклорними творами, в яких фігурує образ змія-перелесника. Таке порівняння, на думку автора, доцільне, оскільки дає змогу виявити суто слов’янські елементи. Він, зокрема, вказав на мотив чудесного перетворення змія у золотий пояс, який трапляється як у болгарських піснях, записаних на Україні, так і в українських творах. Полісемантичність цього оригінального образу детально проаналізована у кандидатській дисертації сучасної української дослідниці Я. Конєвої²⁷.

На жаль, не всі праці С.Цветка опубліковані. У відділі рукописних фондів ІМФЕ зберігається уривок дослідження “Замови проти різних хвороб у болгар, записані в с. Тернівці на Миколаївщині”²⁸ та стаття “Сидянки та меджі”²⁹, у якій детально описано ці звичаї і зазначено, що зараз у болгарських селах вони відсутні, хоча пісні, що їх супроводжували, ще збереглися. Тому автор розглянув сучасні умови побутування сидянкових пісень і опублікував твори, які йому вдалося записати на поселеннях.

В ІМФЕ є також збірник болгарських народних пісень, зібраних ученим протягом 1924–1926 рр. у селах Благоєво (Великий Буялик), Тернівка, Кишлав, Старий Крим, Сарабуз і Коктебель³⁰. Збірник складається з шести розділів, до яких увійшли 261

пісня і чотири казки. Класичному болгарському фольклору притаманна утилітарна приуроченість пісенних циклів до певних моментів культурного життя патріархаль-

²⁵ *Цветко С.* Гене́за мотиву крилатого змія в болгарських народних піснях // Етнографічний вісник. 1930. Кн.9. С.3–30.

²⁶ *Шумада Н.С.* Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні ... С.257.

²⁷ *Конєва Я.П.* Народнопесенная культура болгарской диаспоры в Украине: Дис. ... канд. филол. наук. Київ, 1992.

²⁸ *Цветко С.* Замови проти різних хвороб у болгар, записані в с. Тернівці на Миколаївщині // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.1–4. Од.зб.246.

²⁹ Сидянки (болг.: седенки, поседенки, попрелки, прелки) — вечорниці, меджі (болг.: меджи) — толока, праця без оплати.

²⁹ *Цветко С.* Сидянки та меджі // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.1–4. Од. зб.247.

³⁰ *Цветко С.І.* Пісні болгар України і Криму (записані в селах Благоєві, Тернівці, Ст. Криму, Кишлаві, Сарабузі і Коктебелі) // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.7–2. Од. зб.11.

ного села. Дотримуючись цієї традиції, С.Цветко розподілив твори за функціональним призначенням. У ґрунтовній передмові, якою починається збірник, учений детально описав умови побутування пісень, дав характеристику співаків, від яких було записано твори, і розкрив манеру їх виконання.

Отже, С.Цветко провів значну роботу по збиранню та вивченню народної творчості болгар, які проживають на півдні України. На основі великого фольклорно-етнографічного матеріалу вчений зробив окремі спроби його узагальнення, поставив ряд питань, пов'язаних з особливостями розвитку традиційних фольклорних жанрів і взаємовпливами у поетичній творчості болгар, українців та росіян. Проте у 1930-х роках він потрапив у вир бурхливих політичних подій і двічі був заарештований³¹. Сьогодні місце та обставини смерті С.Цветка залишаються невідомими. У розквіті творчих сил зник талановитий учений, який усю свою діяльність присвятив збиранню і вивченню народнопоетичної творчості болгар півдня України. Але проблематика його досліджень актуальна і сьогодні, тому й не дивно, що до праць С.Цветка звертаються сучасні українські науковці³².

У 1920-х роках помітно активізувалась і музична фольклористика. Важливим осередком її вивчення на Україні став Кабінет музичної етнографії, створений у 1922 р. на автономних засадах при Етнографічній комісії. Його засновником і керівником був видатний український учений-музикознавець К.Квітка. Незважаючи на те, що до 1927 р. у Кабінеті були тільки позаштатні працівники і кореспонденти, він розгорнув широку науково-організаційну діяльність. Велике місце вчений відводив польовій роботі та вивченню музичного побуту – безпосереднім спостереженням за обставинами, в яких відбувається виконання пісень, інструментальних мелодій і народних танців. Будучи досвідченим збирачем музичного фольклору, він намагався насамперед забезпечити дослідників достовірними матеріалами – точними записами народних творів з відповідним науковим коментарем.

Одним із головних завдань Кабінету К.Квітка вважав вивчення музичного фольклору не тільки українців, а й інших народностей, які проживають на території України. Розвиваючи ідею порівняльного музикознавства, він розпочав активне вивчення народної музики національних меншостей України і у 1929 р. опублікував у “Бюлетені Етнографічної комісії” спеціальну програму її збирання. До Кабінету почало надходити чимало матеріалів від індивідуальних і колективних дописувачів. Так, у відділі рукописних фондів ІМФЕ зберігається папка, на якій зазначено: “Кабінет музичної етнографії. Кореспондентська мережа”. У ній – зошит із записами болгарських народних пісень, зібраних С.Бостанджієвою у 1930 р.³³ Серед матеріалів Кабіне-

³¹ Горбань І. Сергій Цветко (1884–?) // Народознавчі зошити. 1996. № 4. С.266–268.

³² Шумада Н.С. Фольклорна культура болгар, що живуть в Україні ... С. 252–275; Мордвінцев О.О. Збирання і вивчення болгарського фольклору в Українській РСР // Міжслов'янські фольклористичні взаємини. Київ, 1963. С. 7–55; Руда Т.П. З історії збирання і вивчення фольклору інослов'янського населення Української РСР // Слов'янське літературознавство і фольклористика. 1978. Вип. 13. С. 80–87; Конєва Я.П. Народна-песенная культура болгарской диаспори в Украине; Задорожнюк Н.І. Символіка весільного ритуалу болгар України // Відродження мов і культур західних і південних слов'ян в Україні. Київ, 1995. С.61–66; Горбань І. Героїчний та історичний епос болгар в колі наукових інтересів українських вчених // Народознавчі зошити. 1998. № 5. С. 475–482

³³ Болгарські пісні (без мелодій). Бостанджиевой Станки. Рукопис. 1930 р. // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.6–5. Од.зб.203/14.

ту є також болгарська танцювальна мелодія, зафіксована у 1938 р. М.Нагорним та С.Мейзлером від хору робітників Харківського тракторного заводу³⁴.

Збиранням поетичної творчості болгар займався і сам К.Квітка. За його повідомленням, у болгарських селах України він записав 139 народних пісень³⁵. Причому переважна більшість творів була зафіксована від народних виконавців в умовах їх безпосереднього побутування. Частина записів К. Квітки зберігається у відділі рукописних фондів ІМФЕ. Це – 128 пісень та їхніх варіантів, з текстом і мелодією, зібраних ученим у 1930 р. серед болгар Приазов'я і Криму³⁶. Болгарські села Кримського півострова були уважно досліджені академіком М. Державіним, проте їхній музичний фольклор тривалий час залишався невідомим. Тому записи, зроблені К.Квіткою в селах Карасубазар і Кишлав, мають виняткову наукову цінність.

Надзвичайно багату є колекція колядок, зафіксованих ученим від студентів Преславського технікуму та мешканців болгарських сіл Ботево, Богданівка, Тиошин (Георгієвка) і Діанівка. Очевидно, фольклорист добре знав обряд колядування, бо пісні записані ним у порядку виконання – в дорозі, біля воріт, в домі господаря тощо. Чимало є і пісень на хоро. Біля кожного твору К.Квітка зазначає, який танець він супроводжує: великодній, літній, осінній і т.і. Широко представлені також пісні весняного (лазарського) циклу та твори, які виконувалися під час засухи, на Івана Купала й інших обрядів. За цими даними можна зробити висновок про стан і функціональне призначення фольклору у той час. К.Квітка був знайомий і з публікаціями болгарської народної словесності, зокрема зі збірниками А.Варбанського та В.Стоїна, а також з матеріалами зі СБНУ, тому при деяких мелодіях він відсилає до відповідного тексту з цих збірників. Дослідник наукової спадщини видатного українського вченого Н.Кауфман відзначає високу точність зафіксованих ним мелодій і порівнює її з такою ж манерою запису В.Стоїна³⁷.

До збирання зразків болгарської народнопоетичної творчості К.Квітка заохочував і співробітників керованого ним Кабінету. Так, М.П.Гайдай у 1925 р. в с. Українка Київської області записав від дівчини-болгарки К.Білої*, яка переселилася туди з с. Ганівка Бердянського району Запорізької області, п'ять болгарських народних пісень³⁸. Це – лазарська і застільна пісні, дві пісні на хоро та голосіння, що є одним із перших зафіксованих у болгарській фольклористиці творів цього жанру. У 1928 р. вчений опублікував його у сьомій книзі "Етнографічного вісника". Болгарські дослідники того періоду не приділяли уваги цьому досить складному для запису виду народної словесності, тому зафіксовані М.Гайдаєм текст і мелодія голосіння мають неабияку цінність для болгарської науки про народну творчість.

Фольклорні матеріали, зібрані у 20–30-х роках ХХ ст. К.Квіткою та М.Гайдаєм, мають перевагу над багатьма іншими збірниками, адже пісня представлена тут у

³⁴ Болгарська танцювальна весела (без слів). Записали М.Нагорний і С.Мейзлер від хору циган-робітників ХТЗ. 25.VIII.1938 р. // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф. 8–3. Од.зб.235.

³⁵ *Квітка К.* Взгляд на мой фольклористический путь // Квитка К. Избранные труды: В 2-х т. Москва, 1971. Т.1. С.28.

³⁶ *Квітка К.В.* Болгарські народні пісні записані в болгарських колоніях 1930 р. // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.8–13. Од.зб.157.; Болгарські пісні (без мелодій). Матеріали зібрані К.Квіткою під час експедиції до болгарських колоній в 1924 р. Рукопис // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.6–3. Од.зб.65.

³⁷ *Кауфман Н.* Болгаро-українские связи в музыкальном фольклоре // Единение народов – единение культур. Київ, 1987. С.21–37.

³⁸ Болгарські народні пісні, записані М.Гайдаєм, зберігаються у відділі рукописних фондів ІМФЕ. Ф.8–13. Од.зб.156.

³⁸ *Гайдай М.* Народні голосіння // Етнографічний вісник. 1928. Кн.7. С.69.

єдності обох компонентів – поетичного слова і мелодій. Завдяки цим записам збереглося чимало творів, що на сьогодні вже зникли з активного побутування, крім того записи дають унікальну можливість познайомитися з тогочасною технікою запису та визначити музичні твори, яким надавали перевагу інформатори, а можливо, і збирачі.

У 1920–30-х роках до фольклорно-етнографічної діяльності широко залучали учасників художньої самодіяльності, членів літературних гуртків та інтернаціональних клубів, які не тільки збирали поетичну творчість, а й використовували її в культурно-масовій роботі серед болгарського населення. Так, у відділі рукописних фондів ІМФЕ зберігаються пісні болгар села Благоево, зафіксовані працівниками Одеського обласного будинку народної творчості³⁹. Зразки болгарського фольклору знаходимо також серед матеріалів експедиції до Миколаївського і Херсонського районів Одеської області. Це дев'ять пісень, записаних у грудні 1936 р. О.Сильничим і Ю.Колядою від учителів села Тернівка⁴⁰. Збиранням і поширенням народної словесності болгар займалися й чимало письменників та їхніх організацій – “Български пролетарски писатели в Украйна”, болгарська група при оргкомітеті Спілки українських письменників та ін. Активну участь у популяризації болгарського фольклору в той час брали й актори Болгарського національного пересувного сільського театру (з постійною базою в Преславі), до репертуару якого входили народні пісні, танці та сценки фольклорного характеру.

З осені 1924 р. Центральне бюро болгар почало видавати болгарською мовою газету “Сърп и чук”, крім неї виходили також районні і сільські газети та болгарські молодіжні журнали – “Бъди готов!” і “Млад ударник”, у яких публікувалися зразки болгарського фольклору. Чимало творів – пісень, казок, прислів'їв, загадок – включалося до різних хрестоматій та навчальних посібників з болгарської літератури, які видавалися в цей час для болгарських шкіл України.

У той час почали з'являтися й перші збірники болгарського фольклору. Так, у 1938 р. у Києві в Державному видавництві національних меншостей вийшов збірник “Български народни песни” (упорядники Д.Марков та П.Аджаров, відповідальний редактор О.Кетков). До нього увійшли пісні, опубліковані А.Варбанським, і фольклорні матеріали, записані на півдні України (у селах Преслав, Райнівка, Інзівка, Коларовка та ін.), разом з тим до збірника потрапило чимало зразків, створених на “соціальне замовлення”, які не мали нічого спільного з традиційною болгарською народною словесністю. Це твори, в яких безмірно прославлялися Ленін, Комуністична партія, радянська дійсність, та велика кількість частушок.

Ознайомлення зі станом справ в українській фольклористиці в 1920–30-х роках дає підстави констатувати, що українська наукова громадськість у той час чимало зробила для організації збирання народної словесності болгар. Завдяки планомірній, організованій роботі вдалося зафіксувати чимало фольклорно-етнографічних матеріалів, які становлять велику цінність для сучасної болгаристики. Проте у другій половині 1930-х років культурно-політична ситуація в Україні, а отже, і в болгарській діаспорі, різко змінилася: припинився вихід болгарських видань, закривалися навчальні заклади з болгарською мовою навчання, ліквідувалися болгарські національні райони, відбувалася серія арештів болгарської інтелігенції. Внаслідок відомих історичних причин розвиток культури болгарської національної меншості був загально-

³⁹ Болгарські народні пісні (без мелодій). Записи. З матеріалів Центрального Будинку народної творчості УРСР, зібраних Одеським ОБНТ // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф.8–7. Од.зб.685.

⁴⁰ Матеріали експедиції до Миколаївського і Херсонського районів Одеської обл. в 1936–1937 рр. // Відділ рукописних фондів ІМФЕ. Ф. 8–3. Од.зб.188.

ваний, а в окремих випадках, наприклад, у Криму, і зовсім припинений через поголовно депортацію кримських болгар до Сибіру, яка призвела до того, що на Кримському півострові не залишилося компактних болгарських поселень.

Однак ні соціально-політичні потрясіння передвоєнних років, ані воєнні лихоліття не знищили підвалин духовного життя болгарських мешканців України. Перервана під час Другої світової війни і подій, що їй передували, робота з вивчення фольклору болгарської діаспори відновилась і активно триває досі.